

אינטימיות קרה – עלייתו של הקפיטליזם הרגשי

אווה אילוז

תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2008. 173 עמודים
סקר: דניאל רוזנברג¹

לאחרונה יצאו לאור בישראל ספרים רבים העוסקים ברקע החברתי-הכלכלי לצמיחת הפסיכולוגיה המודרנית ולשינויים שחלו בה ובקשר שבין שינויים אלה לבין בריאות הנפש. בין אלה ניתן למנות ספרים כגון היסטוריה קצרה של השיגעון מאת רוי פורטר (רסלינג, 2008), עד נפש – מהגרים, עולים, פליטים והממסד הפסיכיאטרי בישראל מאת רקפת זלשיק (הקיבוץ המאוחד, 2008) ותולדות המיניות – הרצון לדעת מאת מישל פוקו (רסלינג, 2007). ספרים אלה מציעים מבט ביקורתי מכיוונים חברתיים, כלכליים ומגדריים על מוסד הפסיכולוגיה והפסיכיאטריה. אל תחום זה מתווספים ספרים רבים, הנוגעים בנושאי המגדר והמיניות, היחסים האישיים והמשפחתיים, וביקורות שונות עליהם. בעיקר בולטת בתחום זה הסוציולוגית אווה אילוז, שפרסמה ספרים אחדים העוסקים במגדר, רומנטיקה ויחסים אינטימיים על רקע הקפיטליזם של סוף המאה ה-20 ותחילת המאה ה-21. בין ספריה שיצאו בעברית ניתן למנות את האוטופיה הרומנטית: בין אהבה לצרכנות (זמורה ביתן, 2002) ואת תרבות הקפיטליזם (אוניברסיטה משודרת, 2002).

גם ספרה הנוכחי של אילוז עוסק בתחום האהבה הרומנטית, יחסי הפרט ומקומם בחברה המערבית של זמננו. התזה המרכזית בספרה היא שבניגוד לנבואות של מבקרים רבים לא יצרה השיטה החברתית-הכלכלית בקרב הפרט אטימות רגשית כלפי עצמו וכלפי סביבתו, אלא דווקא הטביעה בו שפה רגשית חדשה, פעילה מאוד ואף שתלטנית לעתים. אילוז מכנה תופעה זו "קפיטליזם רגשי", והיא מאפיינת אותו כ"תרבות שבה השיח הרגשי והכלכלי והעשייה הרגשית והכלכלית מעצבים הדדית זה את זה" (עמ' 22).

המחברת מגדירה את התופעה שהיא באה לחקור תוך שימוש בציטוטים נרחבים מתוך הספרות המחקרית של מדעי החברה. היא מביאה חלקים ממחקריהם של דורקהיים (Durkheim) ושל חוקרים אחרים, המתארים את חשיבותה של ההתנהלות הרגשית בחיים החברתיים ואת המקום המרכזי שהרגשות תופסים בחברה המודרנית. אילוז

1 סטודנט בבית הספר למדעי המדינה באוניברסיטת חיפה. כותב עבודת מ"א בנושא האספקטים הפוליטיים של המחשבה הכלכלית.

מגדירה את הרגשות כ"משמעויות תרבותיות ויחסים חברתיים הדחוסים יחדיו לבלתי הפרד, כשדחיסות זו היא המקנה להם את יכולתם להמריץ אותנו לפעולה" (עמ' 17).

אילו טוענת שמראשית המאה ה-20, בקירוב, החלו הרגשות להיות מנותבים בידי גופים בעלי אינטרסים, שעשו שימוש מניפולטיבי בשפה הרגשית למען השגת רווח כלכלי. לאישוש טענתה היא מתמקדת בעיקר בטקסטים שונים, כגון ספרים המתארים טכניקות של ניהול עסקי, מחקרים פסיכואנליטיים וספרי עזרה עצמית, שאותם היא רואה כמוטיבים מכוננים ביצירתו של הקפיטליזם הרגשי. אילו מתארת איך היו כל אותם גורמים שותפים ביצירת "שפה רגשית חדשה", שעודדה את הפרט לפתח מיומנות תקשורת רגשית, להזדהות, להאזין, ובעיקר להשתמש ברגשותיו ולהביע אותם.

כדי להדגים את רעיונותיה, המחברת מתמקדת במספר שדות שבהם בולטת במיוחד הוויית ה"קפיטליזם הרגשי": מקום העבודה התאגידי, המשפחה הגרעינית, הטיפול הפסיכולוגי ואתרי ההיכרות באינטרנט. כל אחד מהשדות הללו מוצג כבעל מטען רגשי משמעותי, שהושת עליו באמצעות תיאוריות ופרקטיקות תרבותיות וחברתיות. כך למשל הפסיכולוגיה, שהפכה לתחום פופולרי ונגיש מאוד לקראת אמצע המאה ה-20, החדירה סוג של דיבור על העצמי המעמיד במרכזו את נרטיב ההגשמה העצמית, נרטיב שכל פרט ופרט חייב לחזור ולספר על עצמו. נרטיב זה מסתיים תמיד במצב ה"בריא והרצוי", שמוגדר ככזה על פי רוב בידי גורמים חיצוניים, כגון חוקרים ומטפלים ואף אושיות פופולריות שונות (אילו מדברת בהקשר זה על תופעת תוכניות הוודוי העצמי הטלוויזיוניות, כגון זו של אופרה ווינפרי בארצות הברית). היפוכו של המצב "הבריא והרצוי" הוא מן הסתם זה הסובל והפגוע, וכך מתארת אילו כיצד הנרטיב של הסבל הנפשי "מעצב מחדש ביוגרפיות של הצלחה כביוגרפיות שבהן העצמי" אף פעם אינו 'מוכן' לחלוטין ושבהן סבלו של האדם נהפך לנדבך חשוב בזהותו" (עמ' 80). להיבט זה מצטרפת כמובן התעשייה הפסיכיאטרית, שפיתחה ומפתחת הגדרות חדשות לחוליים נפשיים שונים. האדם בן זמננו, לפי אילו, מתגאה בסבלו הפרטי ואף יוצר לעצמו סוגים חדשים של סבל כדי שיוכל "לספר עליו".

מלבד זאת, הכותבת מתארת לעומק איך הפך מדע הניהול המודרני לאמצעי שליטה ברגשות העובדים ול"אילופם". אילו כותבת ששיח זה, שמוביליו היו פסיכולוגים תאגידיים מקצועיים, "הקדיש תשומת לב רבה לפרט, לממד האי-רציונלי של יחסי העבודה ולרגשותיהם של העובדים" (עמ' 29). השיח הרגשי במקום העבודה תרם להפיכת יחסי העבודה לקליניים וטיפוליים כמעט, בדגש על תרפיה ועל פורקן רגשי. מהלך זה, מדגישה אילו, נבע בראש ובראשונה מרצונם של המעסיקים להגדיל את פריון העבודה של שכיריהם. כך למשל, במסגרת תהליך זה הפך מנהל העבודה, שבעבר נתפס כדמות סמכותנית ומאיימת, לדמות "טיפולית" יותר המתמחה ביחסים רגשיים בין-אישיים.

תחום אחר שהקפיטליזם הרגשי שולט בו, לטענתה של אילוז, הוא עולם ההיכרויות האינטרנטי. תחום זה משלב מספר תחומים שבהם עסקה אילוז בעבר, בעיקר בספרה אודות הרומנטיקה והצרכנות המודרנית. המשתמש באתרי ההיכרויות נידון לדבר ולהציג את עצמו עד אין קץ, כדי להיות אטרקטיבי ככל האפשר לבני זוג פוטנציאליים. הוא מספר על עצמו, מציג תמונות של עצמו, ממלא פרטים אודות עצמו ובאופן כללי מתנהל בצורה נרקיסיסטית למדי, כולל כמובן הצגה פומבית של תכונות אופי הנוגעות לרגש ולאינטימיות. תחום זה מכיל לפי אילוז מהלך כפול: הפרט נדרש להציג את "עצמותו" האותנטית, המנותקת לכאורה מההקשר הגופני המידי, אך בה בעת עליו לשווק את עצמו במהירות האפשרית ובאופן השטחי ביותר, מה שמביא להסתגרות בתסריטים ובמבנים קבועים מראש של תקשורת והיכרות. אתרי ההיכרויות מוצגים אפוא כתופעה פרדוקסלית: מחד גיסא הדיבור האינטימי אודות העצמי וקידוש האישיות הפרטית והייחודית, ומאידך גיסא הצורך לעמוד בתנאי שוק ההיכרויות, שלא מאפשרים לפתח קשר משמעותי בגלל האופי המהיר והתחרותי שלהם.

השדות שאילוז מנתחת בספרה מאופיינים, לכאורה, ברמת אינטימיות גבוהה. למעשה, טוענת אילוז, השפה הרגשית והאינטימית היא סוג של התניה חיצונית, הנוצרת בעקבות לחצים תרבותיים, חברתיים וכלכליים המופעלים על הפרט. בכך מציגה אילוז מבט מעניין על אופן ההתנהלות החברתית ועל החלוקה הנהוגה בין מרחב פרטי למרחב ציבורי ובין עולם פנימי לעולם חיצוני.

למרות הנושא המורכב, אילוז כותבת בשפה נגישה למדי, ומשתמשת בדוגמאות ובציטוט מקרי מחקר רבים המסייעים להבנת החומר הנידון. מלבד זאת, המתודולוגיה שלה המוצגת בספר היא ללא רבב, וכוללת שימוש מרשים בספרות הסוציולוגית העכשווית והקלאסית.

לסיכום, הספר אינטימיות קרה – עלייתו של הקפיטליזם הרגשי מומלץ לעוסקים בענפי מדעי החברה השונים, אך גם למתעניינים בתיאוריה חברתית עכשווית. עם זאת, הספר נוטה לעתים לשפה מקצועית גבוהה והרמטית למדי, ולכן עלול להרתיע קוראים לא-אקדמיים. ראוי לציין גם שבהוצאת הספר נפלגו מספר טעויות עריכה והגהה (בעיקר באיות מלים לועזיות), הפוגמות מעט באיכותו.

תיאוריות של צדק חברתי

יוסי דהאן

תל אביב: האוניברסיטה המשודרת, הוצאת משרד הביטחון. 2007. 268 עמודים
סקרה: ענת הרבסט¹

צדק צדק תרדוף (דברים, טז, כ)

מרכזו של הדיון בספר זה אינו בצדק כמידה טובה המאפיינת את התנהגותו של היחיד ביחסו עם אנשים אחרים, אלא במושג הצדק כמתייחס לאמות המידה לחלוקה של טובין חברתיים וכלכליים מצד אחד, ולחובות, עלויות ומחירים חברתיים וכלכליים, שבהם צריכים לשאת האזרחים, מצד שני" (עמ' 19).

הספר עוסק בתיאוריות של צדק חברתי. זהו אחד הנושאים החשובים והמרכזיים בשיח האקדמי כיום ובשלושת העשורים האחרונים. ספר זה, על הדיונים המצויים בו, רלוונטי לא רק לעוסקים ולמתעניינים מתחום הפילוסופיה, אלא גם לאלה המתעניינים ברב-תרבותיות, בפמיניזם, בצדק גלובלי ועוד. ספרו של דהאן מצטרף לדיון התיאורטי העשיר על אודות צדק חברתי, דיון שהתפתח בעיקר מאז שפורסם ב-1971 ספרו של ג'ון רולס, *A Theory of Social Justice*. ספרו של דהאן הוא חידוש חשוב עבור הקורא הישראלי, מכיוון שדרכו ניתן לפגוש תיאוריות של צדק חברתי שאת רובן לא ניתן היה לקרוא עד כה בשפה העברית. יתרה מזו, המונח צדק חברתי תופס אמנם מקום חשוב בשיח האקדמי, אך אינו מרכזי מספיק בשיח הציבורי. מצב זה מושפע לא מעט מכך שהשיח הניאו-ליברלי הצליח להחניק דיונים אלה במשך זמן רב. ספר חשוב זה מציג תיאוריות אודות צדק חברתי, ומקפיד להעשירן בדוגמאות מחיי היומיום בישראל ובמקומות אחרים בעולם.

התרחבות הפערים החברתיים כאן במדינת ישראל מעלה את חשיבות העיסוק בסוגיית הצדק החברתי, הן בצד התיאורטי והן בצד המעשי. קיצוצים חדים במנגנוני מדינת הרווחה מאפיינים את תקציבי הרווחה בעשור הראשון של המאה ה-21. תקציבים אלה היוו בזמנם תשתית משמעותית שטמנה בחובה הכרה ותמיכה בזכויותיהם של נשים, ילדים וגברים, ובעיקר של אלה הנמנים עם הקבוצות המוחלשות. הקיצוץ בהם הוריד את ישראל למעמד המפוקפק של המדינות שהפערים בהן בחלוקת ההכנסות בחברה הם בין הגבוהים ביותר במערב, והעוני בקרב ילדים נסק לשיעורים חסרי תקדים, שאין דומה להם בעולם המפותח – 34.1 אחוז מכלל הילדים בישראל עניים (אנדבלד, גוטליב ופרומן, 2009).

1 התוכנית הבינתחומית ללימודי מגדר, אוניברסיטת בר אילן.

הספר חשוב גם בשל הצידה לדרך שהוא מספק לאלה הפועלים בצד המעשי. בעשורים האחרונים מתרחש גידול של ממש במספרם של הארגונים החברתיים, ארגוני זכויות אדם, קליניקות לזכויות אדם באוניברסיטאות, במכללות, בבתי הספר למשפטים, במכוני מחקר ועוד. אלה הציפו את השיח הישראלי בעניין זכויות אדם בכלל ובנוגע לזכויות חברתיות בפרט.

הספר בנוי מאחד-עשר פרקים הדנים בגישות תיאורטיות מגוונות הנוגעות לצדק חברתי, וביניהן ניתן למנות את אלה: תורת הצדק של ג'ון רולס; ליברטריאניזם; תועלתנות; גישת היכולות של אמרֶטֶזָה סן ומרתה נוסבאום; גישת השוויון המורכב של מייקל וולצר; רב-תרבותיות; צדק גלובלי; פמיניזם; צדק סוציאליסטי. בכך פורס הספר יריעה רחבה, מגוונת ומעניינת של התייחסויות לסוגיית הצדק החברתי, וכאן טמון יתרונו החשוב. זאת ועוד, הספר כתוב בשפה בהירה וברורה, המאפשרת לקוראים המתעניינים בנושאים אלה להעמיק את הידע וההבנה שלהם בתחום.

בפרק א, על צדק חברתי, דהאן מבהיר את ההבחנה בין צדק חלוקתי לצדק מתקן. הבחנה זו הוצגה לראשונה בידי הפילוסוף היווני אריסטו, והיא מובהרת ומוארת היטב בפרק. עוד הבחנה והמשגה חשובה עורך המחבר בין צדק חלוקתי לצדק חברתי. הפרק ממשיך במספר דוגמאות מהמציאות הישראלית, המנהירות את תפקידם של עקרונות הצדק החברתי. ההבחנות, ההמשגות וההדגמות המוצגות בפרק זה חשובות ללומדים ולמתעניינים בתחום, והוא מאפשר תשתית טובה להבנת הפרקים הבאים אחריו.

בפרק ב מעמיק הספר בתיאוריית הצדק של רולס, צדק כהוגנות. הפרק מסביר את שלושת הרעיונות המרכזיים שהתיאוריה מתבססת עליהם וכן את המשגותיו; למשל: "מסך הבערות", "חירות חיובית", "חירות שלילית" ו"שוויון הזדמנויות הוגן". רולס אינו מסתפק בעיקרון הליברלי של שוויון הזדמנויות, מכיוון שאין הוא מבטיח די שוויון לקבוצות המגיעות מרקע שונה. בעיניו לא די בעיקרון "רוזה" של אי-אפליה, אלא יש גם לדאוג לכך שכל אחד ייחנה מסיכוי הוגן להשיג משרה הולמת ושכר הוגן. זה יובטח, על פי רולס, דרך ההסדרים המכוננים את המבנה הבסיסי של החברה, למשל על ידי הקצאה גדולה יותר של משאבים לתלמידים הבאים מרקע כלכלי-חברתי-גיאוגרפי מוחלש ביחס לאחרים. בנקודה זו מצער להיזכר שהמדיניות הישראלית לא זו בלבד שאינה מנסה לתקן את מה שרולס מכנה "השרירות המוסרית של ההגדרה של הטבע" (עמ' 50), אלא אף מעמיקה את אי השוויון על ידי קיצוץ קצבאות דלות גם כן. כאן יפה להיזכר בדבריו של שופט בית המשפט העליון אדמונד לוי (דעת מיעוט) בבג"צ שעסק בעתירה נגד קיצוץ דרסטי בקצבאות הקיום בישראל: "קשתה עלי הקביעה ההחלטית כי אדם המוגן אך מפני 'מחסור בלתי-נסבל' אינו נפגע בזכותו החוקתית לכבוד, קשתה במאוד. על חייו של אנוש להחזיק תוחלת וערך. עליהם לאצור הבטחה כלשהי לעתיד נראה לעין. קיום מונוטוני ונעדר מטרות אינו יכול להיחזות בעיני כקיום בכבוד" (ראו: בג"צ 366/03 ו-888/03 וגם:

מונדלק, 2004; פז-פוקס, 2007). פרק זה תורם להבנת התיאוריה של רולס כמו גם להבהרת הדרך שבה רולס מציע לקיים עקרונות של צדק במדינה דמוקרטית.

פרקים ג ו-ד מציגים את הליברטריאניזם והתועלתנות, ובפרקים שאחריהם מוצגות גישות אחרות לצדק חברתי וביניהן אֶמְרִיטָה סְן ומרתה נוסבאום; מייקל וולצר; על גמול וצדק חברתי; רב-תרבותיות; צדק גלובלי; פמיניזם; צדק סוציאליסטי. אני מבקשת להתעכב על פרק י העוסק בפמיניזם וצדק חברתי. אכן דהאן רוקם ביד נאמנה את הפרק ומציג התייחסויות לגישות פמיניסטיות מרכזיות בדבר צדק חברתי, כמו גישותיהן של סוזן אוקין, קתרין מקינון, קרול גיליגן ואיריס יאנג. לטעמי חסרה הדגשה על סוגיית האלימות נגד נשים. אף שהמחבר נתן לכך מקום, היה כדאי להעמיק בכך יותר. ההפרדה הליברלית בין פרטי לציבורי, לא רק שאיננה מגינה על נשים כמו על גברים, אלא היא עשויה להותיר נשים במקום של דיכוי כדבריה של מקינון: הפרטי שומר על אי השוויון מהתערבות המדינה, שיכולה וצריכה לעזור לחלשים. עבור נשים מידת האינטימיות היא מידת הדיכוי; But when women are segregated in private, one at a time a law of privacy will tend to protect the right of men **“to be alone”, to oppress us one at a time** (MacKinnon, 1983). על הקשר בין סוגיית הדיכוי והאלימות במרחב הפרטי לבין צדק היה מקום להרחיב בהקשר של הביקורת הפמיניסטית.

יש מקום גם להדגים זאת על הכתיבה הפמיניסטית העוסקת בשנים האחרונות בצורות העסקה פוגעניות; השילוב בין האלימות שנשים חוות בטריטוריה הפרטית, הצורך שלהן להימלט משם והמחיר הכלכלי שהן משלמות (עמ' 209). (להרחבה על העסקה פוגענית ו"משרות רעות" של נשים ראו בנימין, 2006; Zeytinoglu & Muteshi, 2000).

יוסי דהאן ראוי לשבח, לא רק על כתיבת ספר המנגיש את הידע לסטודנטים ולמתעניינים בתחום בנושא חשוב זה – תיאוריות של צדק חברתי – אלא גם בכך שהוא נאה דורש ונאה מקיים. פעילותו האקדמית והציבורית חותרת להעמקת הצדק והשוויון בחברה הישראלית. במקביל להיותו חוקר ומרצה במכללה האקדמית למשפטים ברמת גן ובאוניברסיטה הפתוחה, הוא משמש כמנהל אקדמי של חטיבת זכויות האדם במכללה האקדמית ברמת גן וכיו"ר מרכז אדוה לחקר החברה בישראל – מכון החוקר את השוויון והצדק חברתי בישראל.

מקורות

בג"צ 366/03 ו-888/03 עמותת מחויבות לצדק ושלום חברתי ואח' נ' שר האוצר ואח' (12.12.05).

אנדבלד, מ', גוטליב, ד' ופרומן, א' (2009). ממדי העוני והפערים החברתיים – דו"ח שנתי 2007-2008. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, מינהל המחקר והתכנון. www.btl.gov.il

בנימין, א' (2006). במורדות שוק העבודה: מסחור כוח עבודה נשי בישראל. תרבות דמוקרטית, 10(4), 66-98.

מונדלק, ג' (2004). חמישים שנה להפעלת חוק הביטוח הלאומי. החגיגות יתקיימו בבית המשפט. ביטחון סוציאלי, 67, 83-108.

פז-פוקס, א' (2007). כבוד לעניים – בין כבוד האדם לזכות לביטחון סוציאלי. ביטחון סוציאלי, 75, 9-38.

MacKinnon, C. (1983), Feminism, marxism, method, and the state: Toward feminist jurisprudence. *Journal of Women in Culture Society*, 8 (4), 181-200.

Zeytinoglu, I. & Muteshi, J. (2000). Gender, race and class dimensions of nonstandard work. *Relations Industrielles*, 55 (1), 133-167.

מערכת הבריאות: לאן? מחוק ביטוח בריאות שוויוני לאי-שוויון בבריאות

חיים דורון (עורך)

באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2009. 346 עמודים
סקר: ניסים כהן¹

העשור וחצי האחרונים מתאפיינים כשנים שחלו בהן תמורות לא מבוטלות במערכת הבריאות ובזירת מדיניות הבריאות בישראל. מחד גיסא, בתחילת שנת 1995 הוחל חוק ביטוח בריאות ממלכתי, חוק סוציאל-דמוקרטי במהותו, שבין היתר הגדיר מחדש את הזכות לבריאות בישראל והדגיש ערכי צדק, שוויון וסולידריות חברתית. מאידך גיסא, השנים שמאז מתאפיינות בשינויים, המזוהים יותר עם גישות ניאו-ליברליות של הפרטה, תחרותיות ושוק חופשי.

ספק רב אם רוב תושבי מדינת ישראל, ובעיקר הצעירים שבהם, מודעים להתרחשויות אלה. מחקרים המתפרסמים על הנושא לא תמיד זוכים לתהודה מספקת אצל הציבור, ואך מעטים מהם באמת משפיעים על המדיניות הציבורית. ייתכן שהסיבה לכך בחלקה היא המיעוט היחסי של ספרים בנושא הזמינים לקורא בעברית. לא בכל יום זוכה ספרות המחקר לספר העוסק במערכת הבריאות בישראל; בוודאי לא לאסופה מרשימה של מאמרי חוקרים ואנשי שטח בהווה או בעבר. על כן ספרו של חיים דורון, ששימש בעבר כמנכ"ל קופת חולים כללית, הוא תוספת מרשימה וחשובה לא רק למקבלי החלטות, לחוקרים ולסטודנטים מתחום מדיניות הבריאות ומדינת הרווחה, אלא לכל אדם מהיישוב המתעניין במערכת הבריאות או בחברה הישראלית.

לצד זיהוי, ניתוח וניסיון לחזות את ההתפתחויות העתידיות בנושאים אלה, הספר ממשיך ומספק המלצות אופרטיביות לשיפור המצב. זאת, תוך התמקדות בהיבטים נבחרים של המגמות הפוקדות את מערכת הבריאות. אולם יותר מכול, ספרו של דורון מתריס כנגד מגמת ההפרטה המאפיינת את מערכת הבריאות הישראלית מאז החלתו של חוק ביטוח בריאות ממלכתי.

1 רכז הקורס מדיניות ציבורית במחלקה לניהול וכלכלה של האוניברסיטה הפתוחה. הגיש את עבודת הדוקטור שלו למחלקה למינהל ומדיניות ציבורית, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, והיא אושרה בימים אלה.

הספר נחלק לחמישה פרקים; ארבעת הראשונים עוסקים במספר סוגיות יסוד הקשורות במערכת הבריאות, והחמישי מוקדש לסיכום. בהתבססו על ספרות ועל ניסיונו העשיר במערכת הבריאות, העורך חותם אותו בשורה של הצעות, נורמטיביות בבסיסן, לתיקון מערכת הבריאות בישראל. הספר בנוי בצורה מעניינת, כשמאמרו של דורון משכילים להמשיך ולפתח סוגיות שהציגו המחברים האחרים.

בחלק הראשון בריאות או מצרך? שוטח גבי בן נון התפתחויות עיקריות מאז חקיקתו של חוק ביטוח בריאות ממלכתי עד שנת 2008. בן נון נעזר בניסיונו העשיר במשרד הבריאות כדי לתאר מציאות שבה חוק ההסדרים משמש ככלי מדיניות בעל עוצמה בידי אנשי האוצר. הללו שואפים לטענתו לחזק עקרונות של תחרותיות, הפרטה וצמצום המינהל הציבורי על חשבון עקרונות הצדק, השוויון והעזרה ההדדית העומדים בבסיס חוק ביטוח בריאות ממלכתי. בהמשך בן נון מציג צומתי שינוי מרכזיים בחוק, שהוחלו באמצעות חוק ההסדרים: ביטולו של המס המקביל, מיסודם של תשלומי ההשתתפות העצמית של המבוטחים והתיקון הנוגע לשירותי בריאות נוספים (שב"ן). מאמרו מצביע על מגמת ההפרטה הרווחת במערכת הבריאות, במקורות המימון שלה ובמערך אספקת שירותי הבריאות, ומתריע על אי היעילות הכלכלית ועל אי השוויוניות שהיא מובילה אליהן. הוא אף מראה, שלא כל היוזמות לשנות את רוח החוק המקורית צלחו בידי האוצר. במאמר הממשיך מאמר זה דורון מתאר את מגמת הנסיגה מעקרונות חוק ביטוח בריאות ממלכתי מאז חקיקתו. דורון אינו מסתיר את מורת רוחו מהעובדה שהרעיון של רפואה שוויונית על יסודות העזרה ההדדית, שעוצב במידה רבה בידי קופת חולים כללית, הולך ומתפוגג, ואת מקומו תופסת דרך חדשה, שבה השיקולים הכלכליים קצרי הטווח גוברים על המטרות החברתיות.

בחלק השני, אי-שוויון בבריאות, מתאר ליאון אפשטיין את בעיית אי השוויון בישראל ואת הסיבות לה. אפשטיין נדרש להבדל בין אי-שוויון (Inequality), העשוי להתחולל בשל גורמים שלא תמיד ניתנים לשינוי, לבין אי-צדק (Inequity), המתייחס לשינויים שאין חובה שיחולו, שינויים לא הוגנים ובלתי מוצדקים שניתן למנוע אותם. הוא מסביר, שמקובל להתייחס לכלל הגורמים כאי-שוויון, כשהכוונה היא גם למשמעות של אי-צדק. המחבר מספק, לאורך המאמר, מגוון מדדים המעידים על אי-שוויון בבריאות בישראל. בסופו הוא מציע מספר המלצות נורמטיביות העשויות לצמצם את אי-שוויון בישראל. מיד אחריו סוקר דורון עבודות נבחרות שנערכו על אי השוויון בבריאות בישראל וקורא לצמצומו. בדומה לחוקרים רבים הוא מפנה אצבע מאשימה בעיקר לעבר פקידי האוצר ומתריס נגד מגמת ההתעלמות משיקולי בריאות חיוניים ונגד ניהול המערכת על פי דרכי משרד האוצר ושיקוליו בלבד.

את החלק השני של הספר חותם מאמרו של רויטל גרוס ושולי ברמלי-גרינברג על המצוקה הנפשית בישראל. ניתוחי רגרסיה לוגיסטית וממצאים אחרים שעלו מתוך דגימה גדולה

שנטלו על עצמן המחברות מעידים על היקפים נרחבים של מצוקה נפשית באוכלוסייה הכללית ובעיקר באוכלוסיות החלשות. הן טוענות שמכיוון שהמצוקה הנפשית שכיחה יותר בקרב אוכלוסיות חלשות, שיפור הזיהוי והטיפול צפוי להועיל לקבוצות אלה במיוחד ובכך לתרום גם לקידום השוויון במערכת.

החלק השלישי של הספר, רפואה ציבורית ורפואה פרטית, פותח במאמרו של יוחנן בן-בסט העוסק ביחסי רופא-מטופל ובאמון המטופלים ברופאים. בן-בסט דן בהגדרת המושג "אמון" ובקשר שבינו לבין השינויים בארגון שירותי הבריאות. הוא סוקר מחקרים שנערכו בארצות הברית, המלמדים שלמרות הירידה באמון במוסדות הבריאות, רוב הנסקרים נותנים אמון ברופאים המטפלים בהם. ממצאים אלה דומים למגמות העולות מממצאי סקר שנערך בישראל ובחן את אמון אזרחי ישראל במערכת הבריאות הישראלית (Mizrahi, Vigoda-Gadot, & Cohen, 2009).

מאמר ההמשך של דורון נוגע לסוגיית הרפואה הציבורית והרפואה הפרטית. כאן מוסיף המחבר לדיון אחד את תופעת "הרפואה השחורה", השירות הרפואי הפרטי (שר"פ) ומצבה הקשה של רפואת השיניים בישראל. הוא מצביע על אי השוויון הטמון בעובדה שבישראל אין מעורבות אמיתית ושיטתית של המדינה בבריאות השן של אזרחיה ובכך שעד לכתבת הספר טיפולי שיניים חסומים לפני פלחים נרחבים של האוכלוסייה. דווקא בשל הבעייתיות הרבה בבריאות השן ואי השוויון הנגזר ממנה, ראוי היה להרחיב עוד בנושא זה. מאמר שהיה בוחן ביסודיות את מצב בריאות השן בישראל, ומצביע על הכשל הגדול הגלום באי מעורבותה של המדינה בנושא, יכול היה להוסיף תרומה חשובה לספר. מדיניות המותרת את תחום בריאות השן פרוץ לכוחות השוק טומנת בחובה לא רק אי-שוויון בבריאות, אלא אף אי יעילות ונזקים כלכליים ארוכי טווח למשק הישראלי.

בהמשך זוכה תחום בריאות השן לניתוחה של שפרה שורץ, הבוחנת את פעילותה של כללית לייסודה של רפואת שיניים ציבורית. ניתוח היסטורי מרתק זה מבוסס על מסמכים ארכיוניים ומשתרע מהקמת המדינה עד תחילת שנות ה-2000. המחברת מציגה את הניסיונות השונים לשילובם של שירותי רפואת השיניים במערכת הבריאות הציבורית ואת הניסיון להנהיג ביטוח בריאות שיניים ציבורי, ומדגישה את תפקידה הדומיננטי של כללית בתחום בריאות הפה והשן. היא מצביעה על כך ששירותי בריאות השן לא זכו בישראל להכרה הראויה בעיני הציבור, ומשום מה נותר תחום זה כחלק משני ופחות חשוב בתוך שירותי הבריאות השונים. זוהי הצבעה נכונה, וראוי שמחקרים בעתיד ינסו לספק הסבר לאי-הדומיננטיות של תחום חשוב זה בדעת הקהל.

שני המאמרים האחרונים המובאים בפרק זה הם שירות רפואי פרטי בבתי חולים ציבוריים בישראל מאת אריה שירום ושבתת הרופאים 1983 מאת חיים דורון. דורון מתאר את שבתת הרופאים במרץ-יוני 1983 כ"רעידת אדמה". הוא מנתח את הסיבות

לשביתה, ומזכיר שבשבתת רופאים אין מנצחים. שירום, חוקר ארגונים ידוע ומומחה לניהול מערכות בריאות, דן במושג השר"פ וסוקר הסדרי שר"פ במקומות שונים בעולם. בהמשך הוא מנתח את מהלכיהם של שרי הבריאות לשעבר, אהוד אולמרט ואפרים סנה, המזוהים עם תפיסות עולם כלכליות ניאוליברליות. שני שרי בריאות אלה העדיפו מדיניות המשאירה את מחירי השירותים לכוחות השוק החופשי, ובחרו לא להוביל רגולציה קפדנית של משרדם בנושא. שירום אינו מסתפק בניתוח פוזיטיביסטי (ברמת המצוי) של תופעת השר"פ, אלא אף פונה לספק לקורא ניתוח נורמטיבי (ברמת הרצוי) מקיף על השפעתה של התופעה על רווחת המטופלים, על שוויוניות, על יחסי עבודה והנעה בעבודה של רופאים, על איכות הטיפול, על יעילות כלכלית ועל שיקולים חברתיים.

חלקו הרביעי של הספר, האיכות במערכת הבריאות בישראל: עבר, הווה ועתיד, נפתח במאמרם של אשר אלחיאני ואסף טוקר. הם מנתחים את העיסוק הגובר, מאז שנות ה-80 המאוחרות, של בתי החולים וקופות החולים באיכות ואת הסיבות לכך. המחברים צופים, שלמרות חששם של ספקי שירותי בריאות משקיפות בנושא ולמרות אי האחידות בין ספקי הבריאות במערכות ובנתונים, מגמה זו צפויה להתגבר עוד במהלך השנים הבאות. אף שנעשים מאמצים בעניין, ייתכן שרגולציה אפקטיבית יותר של משרד הבריאות תוכל לסייע בתחום חשוב זה. חיים דורון מרחיב בנושא ומציג את הניגוד הקיים בין התחרות הרצויה על איכות השירות הבסיסי לבין התחרות הלא-רצויה לדעתו, בין השב"נים של הקופות השונות.

את החלק הרביעי חותם מאמרה של שפרה שורץ, העוסק בנושא הפרסום במערכת הבריאות. שורץ מתארת כיצד עם החלתו של חוק ביטוח בריאות ממלכתי הפך הפרסום לנושא חשוב ומהותי עבור קופות החולים בישראל. הסיבה העיקרית לכך, לדבריה, היא חששן של הקופות מפני עזיבה של מבוטחים ומעבר שלהם לקופות המתחרות. כך קופות החולים מוציאות לאורך השנים הון עתק על פרסום באמצעי התקשורת. בהקשר זה מחדשת שורץ ומתארת כיצד הפך הפרסום באינטרנט לגורם מרכזי בפעילותן של הקופות, גם בשל חתך המשתמשים בו ומצבם הסוציו-אקונומי הגבוה יחסית, וצופה שתופעה זו לא תיחלש גם בעתיד.

עד כאן מפנה מערכת הבריאות את עיקר ה"אשמה" של מגמת ההפרטה והכיוון הניאו-ליברלי אל פקידי האוצר. הללו, במיוחד לאור השימוש האינטנסיבי שהם עושים בכלים חקיקתיים אנטי-דמוקרטיים (כלומר חוק ההסדרים), מצטיירים כמי שאינם מיטיבים עם מערכת הבריאות ועתידה. עד לקריאת החלק החמישי עולות אפוא השאלות האלה: האומנם פקידי האוצר הם האחראים הבלבדיים על המגמה שמערכת הבריאות בישראל תופסת? האם אין במערכת הבריאות בעיות רבות שמקורן גם בשחקנים מתוכה? בחלק החמישי מספק דורון תמונה מאוזנת יותר ואינו נרתע מלבקר גם שחקנים אחרים. הוא

מציין שגם מועצת הבריאות לא מילאה את תפקידה כיאות, שמערכת הבריאות לא השמיעה את קולה במידה מספקת באזורי מקבלי ההחלטות, שהפוליטיקאים הישראלים אינם מגלים עניין בנושא זה בשל אינטרסים פוליטיים, אישיים ומפלגתיים, שבישראל יש זה מכבר אי-יציבות שלטונית הפוגעת במערכת הבריאות ועוד. לאורך מאמרו מציע דורון עשרים וארבעה צעדים או המלצות לשינוי המצב ולרפורמה ארוכת טווח במערכת הבריאות. למעשה, אלה הן המלצות לשינויים במדיניות הציבורית.

שינויים במדיניות הציבורית זכו למקום של כבוד בספרות, ומחקרים רבים הוקדשו לנושא חשוב זה. שינוי במדיניות ציבורית מתחיל בהערכת תוצאות המדיניות והשפעתן על השטח וממשיך בהערכת החלופות השונות לשינוי המצב, העומדות לפני מקבלי ההחלטות. בהקשר זה הספרות מבחינה בין הערכה אובייקטיבית-נורמטיבית של מדיניות ציבורית וחלופות מדיניות שונות לבין הערכה פוזיטיביסטית-סובייקטיבית. הערכה אובייקטיבית-נורמטיבית מניחה שיש לחתור תמיד בצורה עניינית לחלופה הרצויה והאופטימלית מבין החלופות הקיימות. הערכה פוזיטיביסטית-סובייקטיבית, לעומתה, מראש תבחן רק את החלופות שיש להן סיכוי להתממש. זוהי הערכה סובייקטיבית, משום שהיא מחייבת את המעריך לזהות את כלל השחקנים בזירת המדיניות, ולמפות את היכולות ואת המוטיבציות העיקריות שלהם מתוך זווית הראייה והשיקולים המקומיים של השחקנים עצמם. היא פוזיטיביסטית, כי היא מחייבת את המעריך להתחשב לא רק בזאת, אלא אף במבנה המוסדי והפוליטי הנתון. כך חלופה או שינוי בכללי המשחק הנתונים, העשויים לפגוע באינטרסים מהותיים של שחקנים חזקים בזירת המדיניות (למשל פוליטיקאים או פקידים בכירים), כלל לא יועלו כחלופת מדיניות, בשל הסיכוי הנמוך שלהם להתממש.

יישום חלק מהמלצותיו של דורון, לפחות, אינו מחייב פגיעה באינטרסים מהותיים של השחקנים בזירת מדיניות הבריאות, ולפיכך יש סבירות גבוהה יותר שניתן יהיה לעשות זאת. כך, למשל, המלצתו של המחבר לקידומה של מערכת הבריאות במשרד החינוך עשויה להתאים לאינטרסים של מקבלי ההחלטות בשני המשרדים, אבל העובדה שרוב ההמלצות נורמטיביות בעיקרן מעלה את השאלה אם ניתן ליישמן, כשמביאים בחשבון את המבנה המוסדי הקיים בזירת מדיניות הבריאות. המחבר ממליץ, בין היתר, להחזיר את השתתפות המעסיקים בהוצאות הבריאות של עובדיהם, לקבוע אחוז קבוע לעדכון סל הבריאות, לאחד את משרד הבריאות עם משרד הרווחה, להעביר שירותי רפואה מונעת לקופות החולים, לבטל שילוב מיטות פרטיות בבתי החולים. סביר להניח שפקידים, פוליטיקאים וקבוצות אינטרס, שהאינטרסים שלהם עתידים להיפגע עקב שינויים מעין אלה, יערימו קשיים רבים.

עדיין, עצם הבאת המלצותיו של דורון לפני הקורא היא תרומה כשלעצמה, בהניחה בסיס לרפורמות שניתן יהיה לחולל, כשתגיע שעת הכושר. ייתכן שכפי שכבר קרה בעבר, גם

בעתיד יקום יזם פוליטי בעל מוטיבציה ויכולת, שינצל את התנאים המבניים ואת המערך הפוליטי הנתון, וישתמש לפחות בחלק מההמלצות לשיפור פניה של מערכת הבריאות בישראל.

מקורות

Mizrahi, Shlomo, Vigoda-Gadot, Eran & Cohen, Nissim (2009). Trust, participation, and performance in public administration: An empirical examination of health services in Israel. *Public Performance and Management Review*, 33 (1), 7-33.

התמכרויות, אלימות ועבירות מין: טיפול לאור חוק

חיים מהל, מאיר חובב ומרים גולן (עורכים)

ירושלים: כרמל, 2008. 504 עמודים

סקרה: בל גבריא-פריד¹

התנהגויות אנושיות מקבלות את משמעותן ואת מידת הלגיטימציה שלהן מתוך ההקשר החברתי והתרבותי שהן מתרחשות בו. יש התנהגויות שיחס החברה והתרבות כלפיהן נשאר קבוע לאורך שנים, ויש כאלה המעוררות מחלוקות ודיונים ציבוריים מתמשכים. כך, למשל, התנהגויות כמו התמכרות לאלכוהול ולהימורים, שנחשבו בעבר לסטייה ולחטא חברתי, נתפסות כיום בקרב אנשי מקצוע כמחלה וכפגיעה רב ממדית, הנובעת משילוב של מרכיבים ביולוגיים, פסיכולוגיים וחברתיים (Schneider, 1978; Schneider, 1985; Schneider & Ingram, 1993; Rosecrance, 1985; Rossol, 2001).

גישות טיפוליות ודרכי התערבות מגלמות בתוכן בדרך כלל את יחסה של החברה לאותן התנהגויות או בעיות חברתיות. הספר שלפנינו הוא מעין תמונת מראה של יחסה העכשווי של הקהילה המקצועית בישראל ושל הגישות הטיפוליות שהיא נוקטת. באמצעות מגוון מאמרים, שנכתבו בידי אנשי מקצוע וחוקרים העוסקים בתחום ומציגים קשת רחבה של גישות, שיטות התערבות ופרויקטים ניסיוניים, הקורא נחשף למתרחש בתחום זה בארץ.

הספר מחולק לשלושה שערים המכילים עשרים ושבעה פרקים. מפאת קוצר היריעה אסקור רק חלק מהם. בשער הראשון, התמכרויות, מגוון פרקים הסוקרים את הטיפוליים הרפואיים והתרופתיים המוצעים למכורים: טיפול אחזקתי במתדון; טיפול תרופתי באלכוהוליזם; סוגיית הגמילה המוחלטת אל מול מזעור נזקים (דרך תיאור הניסיון הישראלי להחליף מזרקים ולמנוע הפצת מחלות זיהומיות); מאפייניהן של נשים מכורות לסמים ודרכי הטיפול בהן; פרויקט ניסיוני בתל אביב הממחיש את יתרונות וחסרונות הפעלתו של בית דין לענייני סמים; שלבי ההתמכרות להימורים כפייתיים; תולדות ההתערבות המניעתית והטיפולית בתרמילאים נפגעי סמים ועוד. כפי שניתן להתרשם מסקירה חלקית זו, שער זה נרחב ומגוון, הן מבחינת הסוגיות ודרכי ההתערבות המוצגות בו והן בהתייחסותו למאפייניהן של תת קבוצות בתוך אוכלוסיית המכורים ולדרכי ההתערבות ההולמות את צורכיהן.

1 מרצה בבית הספר לעבודה סוציאלית על שם בוב שאפל, אוניברסיטת תל אביב.

מבין הפרקים המופיעים בשער זה מצאתי לנכון להדגיש את הפרק לא משאירים פצועים בשטח: התמודדות מערכתית עם מכורים חסרי בית, שנכתב בידי מהל, לוי, לויט ושם טוב. הפרק מתאר את יישומה של גישת מזעור הנזקים במתחם לוינסקי, הנמצא באזור התחנה המרכזית בתל אביב. מתחם זה מתואר כ"מתחם כבוש", כלומר מתחם גיאוגרפי מוגדר שמכורים לסמים מתרכזים בו ויוצרים קהילה מדומה שעיקר פעילותה נסוב סביב השימוש והסחר בסמים. הפרויקט המוצג בפרק משלב התמודדות קהילתית-מערכתית עם אוכלוסיית המכורים חסרי הבית, שעל פי רוב נשארת בשוליים, בשילוב עם גישת מזעור הנזקים. מתוארת גישה המאפשרת לספק את צורכיהם הבסיסיים של חסרי הבית ללא התניית הסיוע בשיקום, ואף מקלה על חיי התושבים המתגוררים באזור.

השער השני דן בעבירות אלימות. שער זה מציג בעיקר מודלים קבוצתיים שונים לטיפול באלימות במגוון רחב של אוכלוסיות וסוגי אלימות; למשל: טיפול קבוצתי באלימות רחוב, טיפול קבוצתי בעוברי חוק יוצאי ברית המועצות והתערבות טיפולית קבוצתית אצל הורים מכים וילדיהם. הפרק האחרון מרגש במיוחד. הוא מתאר התערבות טיפולית ייחודית של שירות המבחן למבוגרים אצל הורים מכים וילדיהם, שנעשתה בחווה טיפולית בעזרת בעלי חיים. הפרק מתאר בפרוטרוט את מערך ההתערבות, את התכנים הטיפוליים וכן נושאים משמעותיים ברמת הטיפול, כמו אמון, יחסי תקשורת ושיתוף פעולה הדדי בין ההורה לילדו, לצד דילמות וקשיים שעלו תוך כדי הנחיית הקבוצה. לצד המודלים הקבוצתיים מובאים בשער זה עוד שני פרקים: פרק הדין בגישת הצדק המאחה, גישה המבוססת על תיקון הנזק הפיסי ותיקון היחסים בין התוקף לנתקף ויישומה בשירות המבחן למבוגרים, ופרק המתאר עבודה טיפולית עם גברים אלימים בין כותלי הכלא.

בשער השלישי, העוסק בעבירות מין, ארבעה פרקים בלבד. גודלו משקף, לטענת העורכים, את הרתיעה הקיימת בנושא זה בציבור הרחב ואצל אנשי המקצוע גם יחד. שני הפרקים הראשונים בשער זה מתמקדים בסקירת התופעה. הראשון סוקר את נושא עבירות המין בעולם ובארץ מבחינה תיאורטית, מחקרית, חוקית וטיפולית. השני סוקר את עיקרי המידע שהצטבר בארץ ובעולם בנושא הטיפול בפדופיליה, ושם דגש על הטיפול התרופתי ועל התמורות שחלו בו. הפרק השלישי מפגיש את הקורא עם ההתייחסות הטיפולית לעבירות מין במגזר הדתי-החרדי, ומשלב תובנות פרי עבודה עם אוכלוסייה זו. הפרק האחרון, החותם את השער, מתאר את פרויקט מרפאה ניידת לנשים בזנות, מרפאה המנגישה שירותי בריאות והתערבות פסיכו-סוציאלית בשעת משבר לנשים בזנות.

הספר מעניין מאוד, עשיר בנושאים המציגים מגוון רב של דרכי התערבות ותוכניות טיפול הפועלות בישראל, תוך סיווג והתאמה של תוכניות אלה לאוכלוסיות ייחודיות כמו נשים מכורות, גברים אלימים בכלא או גברים אלימים יוצאי ברית המועצות. חוזקו של הספר בכך שהוא מאפשר ללמוד על תת קבוצות בתוך אוכלוסיית המכורים ועוברי החוק, על המסגרות הטיפוליות הקיימות בארץ בתחומים המוזכרים ועל סוג הטיפול שהן מציעות.

רוב הפרקים משלבים בין ידע תיאורטי לתיאורי מקרה באופן המאפשר לאנשי מקצוע ולסטודנטים מתחומים טיפוליים ליישם תוכניות אלה. חלק מהמאמרים אף משווים בין ישראל למקומות אחרים בעולם מבחינת המדיניות, החקיקה והגישות טיפוליות, ומסייעים בכך לקורא לראות את המצב בישראל בתוך הקשר רחב יותר (ראו למשל הפרקים בית משפט טיפולי לענייני סמים או עבריינות מין בעולם ובישראל: חקיקה, פיקוח, טיפול ושיקום). כאן חשיבותו של הספר ותרומתו לקהילה המקצועית הפועלת בארץ בתחומים אלה. ראוי אף לציין שהפרקים השונים כתובים באופן רהוט ואחיד ברמתו, וניכרת השקעתם הרבה של העורכים בתחום זה.

ואולם, אף שכל פרק בספר עומד בפני עצמו, מעשיר ומלמד בתחום הידע הייחודי שהוא מתמקד בו, ראוי היה להוסיף בתחילת כל שער פרק מבוא קצר הסוקר את הנושא בכללותו ומקשר בין התחומים השונים הנדונים בו, הן ברמה התיאורטית והן ברמת המדיניות החברתית והטיפולית הקיימת בארץ. תוספת זו היתה מקנה לקורא ראייה רחבה של הנושא עצמו, ומאפשרת להבין את המשקל של כל אחד מהפרויקטים או הטכניקות הטיפוליות שהוצגו כחלק משלם.

לסיכום, הספר הוא תוספת חשובה לבסיס הידע הקיים בארץ בתחום הטיפול בהתמכרויות, באלומות ובעבירות מין, והוא מומלץ לסטודנטים ממקצועות טיפוליים ולאנשי מקצוע העובדים בשירותים המתמקדים במניעה, באכיפה, בטיפול ובשיקום.

מקורות

- Rosecrance, J. (1985). Compulsive gambling and the medicalization of deviance. *Social Problem*, 32, 275-284.
- Rossol, J. (2001). The medicalization of deviance as an interactive achievement: The construction of compulsive gambling. *Symbolic Interaction*, 24, 315-341.
- Schneider, J. W. (1985). Social problems theory: The constructionist view. *Annual Review of Sociology*, 11, 209-229.
- Schneider, J. W. (1978). Deviance as a disease: Alcoholism as a social accomplishment. *Social Problem*, 25, 361-372.
- Schneider, A. & Ingram, H. (1993). Social construction of target populations: Implications for politics and policy. *American Political Science Review*, 87, 334-347.

Welfare and well-being: Social value in public policy

Bill Jordan

Bristol: The Policy Press. 2008. 283 pages

סקרה: ג'ניפר אושר¹

ישראלים העוסקים במדיניות ציבורית ככלל ובמדיניות חברתית בפרט יגלו עניין בספר רווחה ואיכות חיים: ערך חברתי במדיניות ציבורית מאת ביל ג'ורדן משלוש סיבות לפחות. ראשית, הספר מתמודד עם השאלה כיצד מדיניות ממשלתית יכולה לשפר את חיי הציבור הרחב. זוהי שאלה מרכזית בכל מדינה, ובמיוחד בדמוקרטיות מתקדמות כמו מדינת ישראל, בשל ההתפתחות העכשווית המשמעותית בתחום האקדמי והמקצועי של המדיניות הציבורית. שנית, הספר מנסה להציע דרכים יצירתיות למדוד ולשפר את רווחת הציבור. נושא זה עולה על סדר היום במדינות מפותחות באופן כללי, ולאחרונה ישראל הצטרפה אף היא ליוזמות בינלאומיות לפתח מדדים חלופיים לאלה הקיימים היום. שלישית, הסיפור המרכזי שג'ורדן משתמש בו כדי לפתח את מושגי היסוד בספרו הוא דווקא סיפור על מחקר שנערך בישראל. בהמשך ארחיב על כל אחת מנקודות אלה בנפרד, ואפתח באחרונה שבהן.

הרעיון המרכזי בספר הוא שבדמוקרטיה המודרנית משתמשים בדגם הכלכלי הסטנדרטי הקובע שמטרת המדינה היא לפעול לטובת רווחת הציבור. השאלה היא איך מגדירים את רווחת הציבור, ויותר מכך, איך מודדים אותה באופן שיאפשר לתכנן פעילויות ממשלתיות שייטיבו עם הציבור ולהעריך את האפקטיביות של פעילויות אלה. המדד המרכזי לרווחת הציבור היום הוא התוצר המקומי הגולמי (התמ"ג), המחשב את סך הפעילות הכלכלית השנתית במשק לפי הערך הכספי של השירותים והסחורות המוגמרים. ג'ורדן משתמש בסיפור מהמחקר בישראל כדי להדגיש שמדד כזה אכן מודד פעילות מסוימת במשק, אבל לא את מה שהספרות החדשה בתחום מכנה *subjective well-being* (SWB); כלומר: איכות החיים הסובייקטיבית בדגש על שביעות הרצון האישית, לא רק מבחינת הפעילות במשק.

סיפור זה מהמחקר הישראלי (Gneezy & Rustichini, 2000) מתאר מה קורה לנורמות התנהגותיות, כשמטילים קנס כספי, ומה ההשלכות הבעייתיות של אמצעי הרתעה מעין

1 דוקטורנטית בבית הספר על שם פדרמן למדיניות וממשל באוניברסיטה העברית, ואסיסטנטית בסדנת המבוא ובסדנה המתקדמת לניתוח מדיניות ציבורית.

אלה. בגן ילדים בחיפה חקרו מה קורה כשמטילים קנס כספי על הורים המגיעים באיחור לאסוף את ילדיהם בסוף היום. האם הרתעה כלכלית זו יכולה להביא לעלייה במספר ההורים שיגיעו בזמן? המחקר מצא בדיוק את ההפך. הטלת הקנס הובילה דווקא לעלייה באיחורי ההורים. החוקרים מצאו שהורים התייחסו לקנס כאל תשלום תמורת שירות. כשהם התקשו להגיע בזמן, הפך בעיני ההורים מה שאמור להיות קנס עם הרתעה נורמטיבית למחיר סביר תמורת שירות. הגננות מתוגמלות על עבודתן, ההורים יכולים לאחר, כך שכולם כנראה מרוויחים במונח הסטנדרטי של רווחה. ג'ורדן מראה שאף שבמונחים הסטנדרטיים של רווחה כולם מתוגמלים, מחיר שינוי זה בתרבות ובנורמות בגן הוא ירידה באיכות החיים הסובייקטיבית. על ההסדר הנוח להורים ועל העלייה בהכנסת הגננות משלמים מחיר כבד של אווירת חוסר כבוד ופגיעה במערכת היחסים התומכת בין ההורים לבין צוות הגן. ממצא מעניין אחר שהעלה המחקר הוא שכאשר ביטלו את הקנס וניסו לחזור למצב הקודם, איחורו ההורים אף יותר מאשר לפני הטלת הקנס. ג'ורדן מסכם שתרבות תומכת היא יסוד חיוני באיכות החיים הסובייקטיבית; דבר שקל מאוד להרוס וקשה מאוד ליצור.

סיפור זה ממחיש את הפרדוקס המרכזי בדגם הכלכלי הרווח היום, הנקרא פרדוקס איסטרלין (The Easterlin Paradox), על שם הכלכלן, ריצ'רד איסטרלין, שזיהה את התופעה בשנות ה-70. הפרדוקס הוא שב-30 השנים האחרונות יש פער הולך ומתרחב בין התמ"ג לבין מדדי שביעות הרצון במדינות מפותחות. למרות העלייה המשמעותית בהכנסה לאדם בשנים האחרונות, אין שיפור של ממש בהערכתם האישית של אזרחים במדינות אלה את איכות חייהם ושביעות רצונם באופן כללי. מכאן נובעת ההבחנה בכותרת הספר בין רווחה לבין איכות חיים סובייקטיבית. כדאי לציין שג'ורדן אינו מתיימר להתמודד עם הוויכוח המחקרי והמתודולוגי סביב תקפות הפרדוקס הזה, וממשיך הלאה.

הסיבה השנייה לעיין בספר זה היא הדיון בהצעותיו לדגם חלופי ולמדדים חדשים. הדיון הוא בעיקר ברמה הפילוסופית, למרות רצונו הגדול של ג'ורדן – וחוקרים אחרים כמותו – להציע פתרונות ממשיים. ג'ורדן מבטא היטב את הקושי: הוא מותח ביקורת חריפה ומשכנעת על מדדים כמו התמ"ג, אבל מודה שאין אפשרות פשוטה מעשית ליישם במקומו מדד אחר (כמו "שביעות רצון מקומית גולמית"). הוא מרחיב על כך בסקירה מעניינת של גישות פילוסופיות שונות לצדק, שוויון וערך חברתי של הוגים מובילים כמו אמרטיה סן, מרתה נוסבאום וג'ון רולס. דיון זה חשוב ביותר בימים אלה, כי הוא מכריח אותנו לחשוב מה הם העקרונות הבסיסיים מאחורי המוסדות שלנו והמדיניות שהם קובעים – שאלות שקל מאוד ומסוכן מאוד לדלג עליהן. נושא המדדים החלופיים תופס באחרונה תאוצה דרך יוזמות של ארגונים בינלאומיים כמו ה-OECD (Economic Cooperation and Development). פרויקט חדש בישראל בשם פרויקט ערך: מדד צמיחה סביבתי-חברתי מצטרף ליוזמות אלה ומנסה למצוא פתרון

ממשי להוספת מדדים נכונים יותר (פרויקט ערך, 2009). האתגר הלא פשוט ביוזמות כאלה הוא לבנות מדד אובייקטיבי ככל האפשר שיהיה מקובל על גורמים רשמיים, כדי שיוכל להיות שימושי למקבלי ההחלטות. לא ברור אם השקעה בניסיונות כאלה היא הימור טוב באופן מעשי, אבל ברור שכדאי לעקוב אחר ההתפתחויות בשנים הקרובות.

ולסיום, כדאי לישראלים לשים לב לספר זה, כי חשיבות התחום האקדמי והמקצועי של מדיניות ציבורית עולה בימים אלה, והמגמה הזאת עשויה להימשך. לפני עשור קשה היה למצוא קורסים למדיניות ציבורית בחוגים המרכזיים באוניברסיטאות בארץ. שנים ספורות לאחר מכן כבר יש בית ספר או חוג למדיניות ציבורית כמעט בכל האוניברסיטאות, והמכללות מחרות מחזיקות אחריהן ומפתחות תוכניות דומות. גם במגזר הציבורי יש התפתחות מרשימה בניתוח ותכנון מדיניות דרך היוזמות של האגף לתכנון מדיניות (משרד ראש הממשלה, 2009). השאיפה היא שבמשרדי ממשלה יוקמו אגפי מדיניות שישרתו את המשרדים בתכנון ובביצוע.

מה סביר יותר שיקרה: התפתחות מדד הולם לאיכות החיים האישית או תרומה ממשית של אגפי מדיניות בקביעת מדיניות ציבורית בישראל? התשובה אינה ברורה, אבל הרוחות החדשות האלה מזכירות לנו פסוק מפרקי אבות: "לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן חורין ליבטל ממנה" (פרק ב, טז). היוזמות האלה בוודאי לא יגמרו את המלאכה, אבל יש סיבה לאופטימיות בנוגע לעתיד המגזר הציבורי בישראל על סמך הקביעה שאיננו בני חורין להיבטל ממנה. ספר זה אינו מציע פתרונות קסם לחוקרים או למקבלי ההחלטות, אבל הוא מעלה את השאלות החשובות לנו בתכנון המלאכה העומדת לפנינו.

מקורות

משרד ראש הממשלה, 2009. חיזוק יכולות תכנון המדיניות במשרדי הממשלה.

<http://www.pmo.gov.il/PMO/PM+Office/Departments/policyplanning/hizuk.htm>

תאריך השליפה: 19 במאי, 2009.

פרויקט ערך, 2009. מדד צמיחה סביבתית-חברתית.

<http://www.ecoeco.org.il/?q=node/52>. תאריך השליפה: 19 במאי, 2009.

Gneezy, U. & Rustichini, A. (2000). A fine is a price. *The Journal of Legal Studies*, 29, 1-17.

עבודה קהילתית: שיטות לשינוי חברתי

אלישבע סדן

תל אביב: קו אדום, הקיבוץ המאוחד. 2009. 517 עמודים
סקירה ראשונה: אמנון בהם¹

העוסקים בעבודה קהילתית ובשינוי חברתי זכו לספר חדש ועדכני. הספר משלב ידע עיוני ומעשי, והוא מבוסס על דיון מעמיק בהיבטים ערכיים ואידיאולוגיים הנחוצים להבנת תהליכים של שינוי חברתי. אמנם כבר ראו אור בעברית ספרים שעסקו בהיבטים שונים של הנושא ותרמו להעשרת הידע בתחום, אבל ספרה של ד"ר אלישבע סדן מביא לראשונה פרספקטיבה מקיפה ומעמיקה, הכוללת היבטים היסטוריים ועדכניים. הספר מביא דוגמאות מהשדה ומדבריהם של עובדים קהילתיים. הוא נכתב אמנם תוך הסתמכות על ידע מקיף שהתפתח בנושא בארץ ובעולם, אבל יותר מכך מנתח ומגבש ידע חדש, ההולם את התקופה ומשקף את הצורך בעבודה קהילתית בישראל.

הפרק הפותח בספר מביא תובנות על המושג קהילה. הוא מתאר את אופיו החמקמק של המושג ואת היבטיו המגוונים: את הקהילה כמקום גיאוגרפי טריטוריאלי ואת תפקידיה, את התחושה הפסיכולוגית של הפרט בקהילה ואת המסוגלות הקהילתית הכוללת מרכיבים של מחויבות, תקשורת והשתתפות. הפרק בוחן את התחדשות המושג קהילה מול גישות אינדיווידואליסטיות ואת הקשר בין קהילה להון חברתי. חלק זה בספר נחתם בבחינת הקהילה הווירטואלית וההזדמנויות החדשות שהיא מציעה.

פרקים אחרים בספר סוקרים את תולדות הקהילה בישראל ותולדות העבודה הקהילתית, מימי תקופת טרום המדינה והקמתה ועד התפתחות המקצוע בעת האחרונה. הקורא פרקים אלה ימצא כאן הרבה יותר מסקירה היסטורית. פרקים אלה משמשים לקורא כמקור ידע והשראה ללימוד ראשוני ובסיסי של הרעיונות והשיטות המנחים את העבודה הקהילתית. הם משמשים מבוא לפרקים שאחריהם על המטרות, על עקרונות הפעולה ועל המודלים האסטרטגיים בעבודה קהילתית. בהקשר זה ראוי לציין את הניתוח והגיבוש של שתי אסטרטגיות שינוי: פיתוח יכולות ובניית קהילה וסנגור חברתי, שהספר מרחיב עליהן בהמשך. למרות הניתוח המעניין, הרי כמו אצל כותבים קודמים שפיתחו מודלים לשינוי קהילתי, חסרה הפניית תשומת הלב לכך שבניסוח מודלים מוכנים מראש אנו עשויים להפקיע מהעובדים הקהילתיים ומהאזרחים השתתפות פעילה כמנסחי מודלים המתאימים לרוח הזמן והמקום שהם מתפתחים בהם.

1 ראש תחום ארגון, מינהל וקהילה בבית הספר לעבודה סוציאלית, הפקולטה למדעי הרווחה והבריאות, אוניברסיטת חיפה.

חלק ג של הספר – הכניסה לקהילה – מתאר את השלבים הראשונים הנחוצים לעובד קהילתי בעבודתו. הוא מביא לקורא ידע שיטתי על לימוד הקהילה ומרכיבים שונים של מיפוי הקהילה. מכאן והלאה יש הסבר על דרך התפתחותה של בעיה חברתית, הגדרתה וכללים לאבחונה. הפרק הרביעי בחלק זה מלמד על הצורך במודעות עצמית של העובד לכוחותיו, לחולשותיו, וכן לערכים ולאופי הייחודי שכל עובד מביא עמו לתהליך השינוי.

חלק ד, התארגנות לבניית קהילה, וחלק ה, התארגנות לסנגור חברתי, עוסקים בליבת תהליך השינוי. חלק ד מתייחס לבניית קהילה ופיתוח יכולות, המתבססים על מודל מוקדם יותר של פיתוח קהילתי המשקף גישה מוסכמת לשינוי. חלק זה כולל דוגמאות של עובדים בשדה לעבודה עם קהילה של עולים (הקהילה הקווקזית בקריית ים), להקמת עמותה של משפחות שלהן ילדים עם צרכים מיוחדים (עמותת עמיחי) ולעבודה עם אימהות לילדים בסיכון בפרויקט קדימה. חלק ה מתייחס להתארגנות לסנגור חברתי, המבוסס על אסטרטגיות אקטיביסטיות של מאבק. גם בחלק זה מובאות דוגמאות מהשדה להתארגנות של אזרחים למאבק על עצמאות של שכונה (שכונת רמות בירושלים) ולמאבק על הדיור הציבורי באמצעות העמותה לסנגור קהילתי (הקמת התנועה החברתית אלקאוס לשונות מינית ומגדרית בחברה הפלסטינית). שני החלקים משלבים דברים של עובדים מהשדה, המאפשרים לקורא להבין את המודלים לאור ההתרחשויות. בששת הפרקים בשני חלקים אלה של הספר מתואר מגוון אמצעים וטקטיקות לשינוי. המסקנה העולה מקריאתם היא שאף שתהליך השינוי נסמך על מודלים מובחנים, אין אלה מודלים אקסקלוסיביים. העובד הקהילתי נדרש לאמץ אמצעים וטקטיקות מכאן ומכאן.

חלק ו בספר מוקדש למנהיגות קהילתית. קוראים רבים זוכרים בוודאי שד"ר אלישבע סדן, מחברת הספר הנוכחי, כתבה בעבר ספר על העצמה. בחלק זה המחברת משלבת את המומחיות שיש לה בתחום ההעצמה וההעצמה הקהילתית בעיקר. חלק ו מתחיל בתיאור תהליך פיתוח המנהיגות כתהליך של העצמה אישית וקהילתית ומשלב היטב היבטים תיאורטיים של מנהיגות בתהליכים של שינוי קהילתי. הוא נחתם בתיאור תוכניות של פיתוח מנהיגות קהילתית. השאלה הרווחת, אם ניתן ללמד אנשים מנהיגות, מקבלת בספר מענה חיובי המציב לפני העובדים הקהילתיים אתגר. הנושא של מנהיגות קהילתית הוזנח בספרים ובמאמרים קודמים על עבודה קהילתית בארץ ובעולם, והבחירה בהדגשת הנושא כתחום מרכזי בספר זה נכונה.

העובד הקהילתי ותפקידיו הם המוקד של חלק ז בספר. חלק זה מתחיל בתיאור קצר של מחקר על עבודה קהילתית בשיקגו, המביא את האופי המיוחד של תפקיד העובד הקהילתי כסוכן חברתי, את הפעילות המגוונת שהוא מחייב ואת השליחות שבתפקיד. פרק א בחלק זה, מארגנים לשינוי חברתי בישראל, מתאר ממצאי מחקר על תפקידי העובד הקהילתי בישראל. למרות המדגם הקטן, ניתן ללמוד על מאפייני העובדים ובעיקר על מגוון תפקידיהם: פעולה חברתית, התארגנות לפיתוח זהות, סנגור לשינוי מדיניות, התארגנות

על בסיס סולידריות, פיתוח ממוקד יכולות, תכנון משתף ורפורמה חברתית. תפקידים אלה נותנים לפעילות העובד בישראל ביטוי מובהק יותר לדעתי מאשר סדרת התפקידים הקלאסית (אפשר, זירו, חינוך וקישור), המתוארת בפרק ב, דרישות התפקיד. בהמשך, בפרק ג – הכשרת סטודנטים לעבודה סוציאלית קהילתית – יש התייחסות לתהליכי העבודה והלמידה של המקצוע. תהליך הלמידה מתואר בידי עידית בליט-כהן דרך התנסות במרכז למידה (הכשרה מעשית) בירושלים, שבו בא לידי ביטוי האופי המיוחד של ההכשרה לעבודה קהילתית, המחייבת פעילות קולקטיבית ומתואמת עם בעלי עניין מגוונים בקהילה ומחוץ לה. פרק ד בחלק זה מוקדש לאתיקה מקצועית. לאחר תיאור של מושג האתיקה בעבודה סוציאלית, מובאת התייחסות מעניינת למספר דילמות אתיות המייחדות את העבודה הקהילתית, כמו כפל נאמנויות, הכוונה עצמית ופטרנליזם והקצאת משאבים.

חלק ח בספר מתמקד בסיום הפעילות הקהילתית. בפרק הראשון בחלק זה – הערכה – מתואר תהליך ההערכה כאמצעי להעצמה וכתהליך לוגי המוביל לתוצאות. הפרקים שאחריו מתייחסים לחוויית הפרידה ולכתיבת סיכום העבודה. קריאתם תורמת להבנת משמעות העבודה הקהילתית, התהליך והתוצאות שאנו מחויבים אליהן. בשונה מאזרחים מהשורה, על העובד הקהילתי, סוכן השינוי, לחשוב על סיום פעילותו בקהילה כבר בשלבי העבודה הראשונים.

המחברת חותמת את הספר בהצגת מספר אתגרים משולבים של העובד הקהילתי; תפקידו העיקרי לשיטתה הוא להניע אזרחים למעורבות חברתית ופוליטית במישור המקומי והגלובלי כאחד. יש לו תפקיד חשוב גם בשל תהליכי הגלובליזציה. היבטים אלה תורמים במידה רבה להבנת המניע הערכי והאידיאולוגי בעבודה עם קהילות.

יש לברך את אלישבע סדן על כתיבת הספר. הוא חשוב מאוד לכל אלה העוסקים בנושא – לעובדים בשדה, למורים ולמדריכים ולסטודנטים. סדן הצליחה להביא עדות מעמיקה ומעניינת על אופייה הייחודי של העבודה הקהילתית בכלל ובישראל בפרט.

עבודה קהילתית: שיטות לשינוי חברתי

סקירה שנייה: אמיר פז-פוקס¹

מן הראוי שהשורה התחתונה בביקורת קצרה לספר רחב היקף תהיה הראשונה: בהקדמה לספר מספרת אלישבע סדן על כך שכתבתו ארכה שמונה שנים, ונראה שדקה לא בוזבה.

1 מרצה למשפטים בקריה האקדמית אונו ובבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת תל אביב; מנהל אקדמי שותף בפרויקט גבולות הפרטה במכון ון-ליר בירושלים ומנהל פרויקט האמנה החברתית החדשה באוניברסיטת אוקספורד.

מעטים הספרים שאני יכול לומר עליהם ש"התמזל מזלי" לקרוא, אבל זה בהחלט אחד מהם. ככל שהדבר יישמע משונה, באמירה זו חבויה גם ביקורתי העיקרית על הספר – השם שניתן לו, עבודה קהילתית: שיטות לשינוי חברתי. אף שאני סמוך ובטוח שלבחירת השם הוקדשה מחשבה רבה, אין הוא ממצה את הרבדים השונים המצויים בספר, המציעים שילוב נדיר של תיאוריה פוליטית, עקרונות מעשיים ועבודה מהשטח. הוא ישרת אקדמאים, פוליטיקאים, מנהיגים קהילתיים, פעילים חברתיים וכמובן גם עובדים קהילתיים ועובדים סוציאליים ככלל. אף שהעיסוק בעבודה קהילתית שזור, כמובן, לכל אורכו של הספר, נראה שאין זה מקרי שהדיון שכותרתו עובדים קהילתיים, הכולל את דרישות התפקיד, הקשיים המאפיינים אותו, ההכשרה הנדרשת וסוגיות של אתיקה מקצועית, מצוי רק בחלק ז, המתחיל בעמוד 361.

לב לבו של הספר (ואכן לב רחב יש בו) בשאיפה ובדרכים לחברה צודקת יותר. זו יומרה גדולה, שהמחברת מודעת לה. כבר במשפט הפתיחה היא מתריעה: "ראו הוזהרתם, הספר שלפניכם מגויס לעשיית נפשות לאכפתיות חברתית." אמנם יש מקום להניח שמי שטיטול לידיה את הספר, כבר "גויסה", אבל האזהרה במקומה. הספר צולל וממריא אל נבכי המאבקים החברתיים, בוחן אותם ממעוף הציפור ומגובה האספלט, מהלל את הפעילים ואת העובדים, ומנתח את פועלם על רקע התיאוריות השונות בתחום.

קצת יותר מדי טוב? ייתכן. בחלקים מסוימים של הספר אכן מתגנבת התחושה כאילו המחברת מאוהבת: בעבודתה, במושא המחקר שלה, בפעילים ובמנהיגים הקהילתיים; כאילו גם לחברה הישראלית, אשר בה פערים חברתיים כלכליים הולכים ומעמיקים, עוני בלתי נסבל, הדרה חברתית של עולים, קשישים, ערבים ואנשים עם מוגבלות, יש תקווה, אם רק יחזקו ויעמיקו את העבודה הקהילתית. במלים אחרות, במקרים מסוימים נדמה שאין בעיה שעבודה קהילתית אינטנסיבית לא יכולה לפתור. עמדה זו אינה מופרכת, כפי שאולי נראה במבט ראשון. בראייה מקומית, קצרת טווח, מובאים בספר סיפורים מעוררי השראה של קהילות שניצחו את השיטה. אך כל מאבק מקומי הוא גם מערכת, ארצי ואף גלובלי. בסופו של יום, מבהירה סדן, "עובדים קהילתיים מלמדים דמוקרטיה... עבודה קהילתית היא תהליך שבאמצעותו אנשים לומדים להיות באופן פעיל במרחב הציבורי, להבין שהוא שייך להם ולהכיר שהוא מעוצב על ידם" (עמ' 11). התהליך חשוב לא פחות, ולעתים אף יותר, מהשגת היעד. מכאן, שעבודה קהילתית שהסתיימה בהצלחה בקרב עולי קווקז, למשל, תביא לא רק לשיפור ההישגים בחינוך ולהפחתת האלימות, אלא לתפיסה עמוקה יותר של השתתפות דמוקרטית, סובלנות כלפי האחר, קבלת עמדת הרוב תוך כיבוד זכויות המיעוט וקידום הצדק והשוויון על פני הכוחנות.

ועם זאת, אין להתעלם מהאתגרים הניצבים לפני זה המבקש להשיג יעדים אלה, בישראל ובמדינות המערב ככלל. המערכת החברתית, הציבורית, הפוליטית והתקשורתית מקדמת את האינדיווידואליזם כאידיאל שיש לשאוף אליו. בפרקים הראשונים בספר פורסת סדן

את ההתפתחות של הקהילתיות בישראל על רקע הנסיגה במדינת הרווחה, המאבקים החברתיים של תושבי ואדי סאליב והפנתרים השחורים והטיפול הבעייתי בקליטת העלייה מברית המועצות לשעבר ומאיתופיה. לסדן יש תודעה פוליטית חריפה וברורה, ואין היא מהססת להציגה. היא מאשימה את המדינה בהעמקת השסעים בין מגזרים יהודיים ועוד יותר מכך בין יהודים לערבים, על ידי שימור הזרמים בחינוך, האפליה העדתית, ההשקעה המסיבית בהתנחלויות והניצול של עובדים פלסטינים (עמ' 54).

עובדים ומנהיגים קהילתיים אינם יכולים להסתפק אפוא במאבק המקומי. בתודעתם חייבת להיות תפיסה רחבה יותר של צדק חברתי. עליהם להתמודד עם מורשתה של מרגרט ת'אצ'ר ולפיה *There's no such thing as society – merely individuals*. על רקע גישה ניאו-ליברלית חברתית וכלכלית זו, הישגי קהילות מסוימות שוליים בהשוואה לתמונת העולם הכללית. יתר על כן, המורשת של "דאגה לעצמך" (self-interest) הוטמעה היטב, כך שגם במקום שבו קהילה נוצרת, מתפקדת ומשיגה הישגים, יש חשש שעדיין מדובר ב"קהילתנות אנוכית" (עמ' 61), משחק סכום אפס, עם שחקנים שונים: במקום שאזרחים פרטיים יראו באזרחים אחרים יריבים ולא שותפים לדרך, קהילות מתגבשות ונאבקות, בין השאר, בקהילות אחרות. כדברי סדן, "צדק חברתי לקבוצה חברתית אחת בישראל נעשה תוך אפליה של קבוצה חברתית אחרת" (עמ' 57). תופעה זו, שהיא מכנה "הצד האפל של הקהילה" (עמ' 31), מצויה מאחורי הקלעים לאורך כל הספר, אך לא עולה לחזית הבמה. כך, למשל, למאבק של תושבי רמות על אופייה של השכונה יש גם צד אחר – הקהילה החרדית שגם לה אינטרסים משלה, לגיטימיים יותר או פחות.

כמשפטן העוסק, בין השאר, ביחסי עבודה, היה לי מעניין במיוחד לגלות שהניסיון שנצבר בארגון עובדים שימש עובד קהילתי מיתולוגי בשם סול אלינסקי כדי לפתח מתודות ואסטרטגיות של עבודה קהילתית (עמ' 73). הדבר מעורר שאלה: כיצד נסביר את פריחתה של העבודה הקהילתית על רקע גסיסתו של המוסד שהיווה לה השראה: ארגון העובדים? ייתכן שהתשובה של סדן מסבירה את שתי התופעות, המנוגדות לכאורה: "עובדים קהילתיים פועלים כיום בחברה שבה האינדיווידואליזם הוא אידיאולוגיה, המדיניות החברתית מעוצבת למעשה על ידי פקידי האוצר, והון המרוכז בידי מעטים מנווט פוליטיקה שמרנית שמעדיפה התערבות מינימלית במשק וכלכלה חופשית" (עמ' 84). המגמה העיקרית שסדן מאתרת, בצדק רב, היא מדיניות ההפרטה השולטת בכיפה בעשורים האחרונים. מדיניות זו כוללת בחובה תביעה, מפורשת או משתמעת, לשבירת ארגוני העובדים. עם זאת, בד בבד, "ההפרטה הביאה לצמיחת ארגונים ועמותות שמספקים הזדמנויות תעסוקה מגוונות יותר מבעבר לעובדים קהילתיים" (שם). במלים אחרות, הסגת מדינת הרווחה (welfare state retrenchment) יוצרת ריק המהווה כר פורה ליוזמה קהילתית מקומית. יתר על כן, תהליך זה אינו מפתיע את מי שמעורה בטיעוני הימין החברתי, הכולל את הזרם הקהילתני. חסידי זרם זה, שמאסו בשיח הזכויות

אשר פרח בעידן הקלאסי של מדינת הרווחה, טענו שהמשפטיזציה של החיים החברתיים מובילה להמרה של יחסים קהילתיים ביחסים יורדיים: סולידריות ואמפתיה מוחלפות בכתב תביעה וכתב הגנה. תפיסה רומנטית זו של הקהילה זוכה לביקורת חריפה בספר, שכן היא מתעלמת מעוצמתם וממניעיהם של שחקנים אחרים בזירה ובראשם המדינה ובעלי ההון. התארגנות של קהילה יכולה להיות רבת עוצמה ולהביא להישגים נקודתיים משמעותיים. היא אף יכולה לתרום לתחושת הערך העצמי של הפעילים בה ("העצמה היא העיקרון החשוב ביותר בעבודה קהילתית"; עמ' 97) ולהבנה עמוקה של דמוקרטיה השתתפותית. אם היא נעשית באופן מקיף ואינטנסיבי, לפי סדן, היא אף יכולה לקדם אתוס של צדק חברתי ולחייב את מוסדות המדינה לשקול שיקולים מסוג זה. ועם זאת, אין הקהילה יכולה למלא את התפקידים שמוסדות המדינה אמונים עליהם.

בשבעה פרקים חשובים בספר סדן מעניקה מקום נרחב למדי לעובדים הקהילתיים (ובמקרה אחד לפעילה בקהילה) לתאר בלשונם את המאבקים הקהילתיים שהיו שותפים להם: פיתוח מנהיגות והישגים בקרב עולי קווקז בקריית ים; הקמת עמותת עמיחי בידי משפחות אשר להן ילדים עם צרכים מיוחדים; העצמת אימהות מאוכלוסיות מוחלשות בירוחם; מאבק על אופייה של שכונת רמות בירושלים; הקמת עמותת לקהילה הלהט"בית (לסביות, הומואים, טרנסג'נדרים וביסקסואלים) הפלסטינית בירושלים; מאבק של דיירי הדיור הציבורי; העצמת הקהילה המוחלשת בשכונת פלורנטיין בתל אביב. מטבע הדברים אין רמת הפרקים אחידה, ולעתים נוצרת תחושה שנקטע רצף הטיעון העיקרי. אך סדן לא משאירה פרקים אלה כיחידות נפרדות, אלא מציפה את התובנות הכלליות והתיאורטיות העולות מהם.

כך, לדוגמה, הניתוח של הקמת עמותת עמיחי מהווה כר פורה הן לניתוח העבודה הנדרשת להקמת שירות בונה קהילה והן לסוגיית ההפרטה של שירותים חברתיים המחייבים, במידה רבה, התגייסות של הקהילה. המאבק על אופייה של שכונת רמות מעורר באופן חריף את התפקיד האמביוולנטי שהמדינה ממלאת. למדינה יש אינטרס לממן את המינהל הקהילתי ואת הפעילים בו, שכן הם משמשים אוזניים וידיים ברמת השטח. ואולם במקרים מסוימים המדינה היא הגורם שהפעילים והעובדים הקהילתיים מפנים כלפיו את טענותיהם. במקרה זה הדברים הגיעו אף לידי פתיחת הליכים משפטיים כנגד משרד החינוך. המאבק של דיירי הדיור הציבורי מהווה דוגמה חשובה לאסטרטגיה של סנגור קהילתי ושימוש באמצעים משפטיים, אשר צוברת תאוצה בשנים האחרונות. הפרק העוסק בהקמת עמותת אלקאוס, מאבק ייחודי של קהילה המורכבת מחברים המתחבטים בשאלות של זהות מינית ומגדרית על רקע חברה מסורתית ושמרנית, משמש בסיס לדיון בבניית קהילה על רקע פוליטיקה של זהויות ושל הקשרים מקומיים – צירוף של זהות, קהילה ותרבות. הוא גם מביא סיפור חריג, יחסית, של עובדת קהילתית החולקת "מאפיין קריטי משותף" עם פעילי הקהילה עצמה. ולסיום, סיפורה של שושי בודהנה,

מהפעילות בשכונת פלורנטיין, הוא כנראה השונה ביותר מבחינה סגנונית, אבל גם המרגש ביותר. תהליך ההעצמה שעברה המספרת בזכות העבודה הקהילתית של רכז תנועת מהפך מועבר בצבעים חדים. בודהנה מהווה דוגמה לצמיחה של מנהיגות מתוך הקהילה באופן שמבטא את רוחה, את צרכיה ואת מטרותיה. אולי לא במקרה הניתוח של סדן בפרק זה הוא המהודק ביותר; התיאוריה שזורה בתיאורים של בודהנה, ולצד כל ניתוח תיאורטי מוצגת מובאה מתאימה. אולי מבנה זה היה מתאים גם לפרקים האחרים.

המשך הספר מוקדש להכשרה, לפרקטיקה ולדילמות של עובדים קהילתיים. סדן דנה במספר סוגיות מרתקות, אשר רמז להן נמצא בפרקים הקודמים. כך ההתמקצעות של העבודה הקהילתית עשויה לבוא על חשבון האותנטיות של המנהיגות. בדומה, הדרישה לניהול אפקטיבי ומוכוון תוצאות מדידות מתנגשת עם הרצון לשתף את בני הקהילה באופן אמיתי ועמוק. סוגיות אלו וערכיות המלוות את העבודה הקהילתית מועלות לצד דוגמאות מעניינות ומאתגרות.

לסיכום, על רקע התפרקות המדינה מאחריותה מזה והנהגת המעצמה החזקה ביותר בעולם בידי אדם שהיה בעבר עובד קהילתי מזה, קשה להתנער מהתחושה שזהו ספר בעתו.

עיון ראשון

מגדלים כושלים:

בעיית התחזוקה ארוכת הטווח במגדלי מגורים

רחל אלתרמן

חיפה: המרכז לחקר העיר והאזור; משרד הפנים; מוסד הטכניון למחקר ולפיתוח. 2009.
138 עמודים

פרופ' רחל אלתרמן, מתכנתת ערים ומשפטנית בפקולטה לארכיטקטורה ותכנון ערים בטכניון, מביאה בספר זה את ממצאי מחקרה האחרון, שממשיך מחקרים קודמים, על הבנייה לגובה למגורים בישראל. מחקר זה מתמקד בבעיות התחזוקה הקשות של מבנים אלה, הצפויות להחמיר בעתיד ולהכביד על הכיס בשל עלויות הטיפול בהן. למחקר שלוש מטרות: לבחון את הידע הבינלאומי בנושא כדי לאפשר למידה מתוכו; לחפש כלים משפטיים-ארגוניים או פיננסיים העוסקים בהסדר מקרקעין הדומה לבתים משותפים ולבחון את מידת היישום והביצוע של הסדרים אלה; להצביע על דרכים אפשריות הננקטות כבר במקומות אחרים בעולם, שניתן לאמץ אותן בישראל ולהבטיח בכך תחזוקה בת קיימא של מגדלים אלה בעלויות סבירות לשכבות אוכלוסייה רחבות.

אימוץ: מסע להורות חדשה

גריי דיאמונד ואיוה ארבל

תל אביב: קו אדום, הוצאת הקיבוץ המאוחד. 2009. 206 עמודים

ד"ר גריי דיאמונד הוא רופא המשמש כיועץ רפואי לעמותות אומנה ואימוץ ילדים בארצות הברית ובישראל. איוה ארבל היא עובדת סוציאלית בתחום הטיפול במשפחה וכת מאמצת בעצמה, העובדת עם משפחות מאמצות מזה שנים רבות. שניהם מספרים מניסיונם רב השנים על אימוץ ילדים, ומביאים את הסוגיות והדילמות המורכבות הכרוכות בתהליך, למשפחה ולילדים. הם דנים בדרכי ההתמודדות של המשפחות המאמצות,

ופורסים את משנתם כאשר לדרך הארוכה והקשה המחייבת מחשבה, תכנון, עזרה ובעיקר אהבה, הנחוצה לאימוץ ילד.

מגדר ואתניות בהשכלה הגבוהה בישראל

רחל הרץ-לזרוביץ ויזהר אופלטקה (עורכים)

חיפה: הוצאת פרדס. 2009. 255 עמודים

פרופ' הרץ-לזרוביץ, פסיכולוגית חברתית-חינוכית בפקולטה לחינוך באוניברסיטת חיפה, ופרופ' אופלטקה מבית הספר לחינוך באוניברסיטת תל אביב ערכו ספר ובו 14 מחקרים המלמדים על מצב הנגישות וההדרה המגדרית והאתנית באקדמיה הישראלית. הם שואלים מה מצבם של נשים ובני מיעוטים כסטודנטים בלימודים הגבוהים וכחברי סגל באקדמיה. המחקרים מסווגים לשלושה שערים: שער ראשון סוקר נשים בתפקידי הוראה ומחקר באקדמיה. שער שני מתמקד בהיבט המגדרי והאתני במהלך הלימודים הגבוהים של סטודנטים. השער השלישי בוחן את התוכניות ללימודי נשים ומגדר באוניברסיטאות. הספר נחתם בפרק שכתבו העורכים יחד עם עביר פרח, ושמו מדבר בעד עצמו: חתנים יש הרבה ואיפה הכלות? ניתוח מגדרי-אתני של מקבלי פרס ישראל.

עולם ללא עוני:

היזמות העסקית שכובשת את העולם

מוחמד ינוס

תל אביב: אחוזת בית. 2009. מאנגלית: רוני אמיר. 335 עמודים

מוחמד ינוס התחיל עם הון של 27 דולר בלבד, והקים את המפעל האדיר שלו שהציל מיליוני אנשים מחרפת רעב. ינוס חזר מאוניברסיטת וונדרבילט בנאשוויל טנסי למולדתו והקים שם את בנק גראמין, שנתן הלוואות קטנות – 40 דולר ופחות – לנשים העניות ביותר בעולם, נשות בנגלדש. עם ההלוואות הקטנות האלה שלח אותן ינוס להקים עסקים קטנים. 33 שנים לאחר הקמת הבנק חולצו בעזרתו מעוני שבעה מיליון אנשים. בנק גראמין שימש דוגמה למוסדות הלוואות ועירות בכל העולם, ובכך חילץ ממעגל העוני עוד 100 מיליון איש. ב-2006 היה ינוס לבנגלדשי הראשון שזכה בפרס נובל. הספר מתאר את הסיפור המופלא של ינוס ושל המהפכה שהביא, וגם פורס את רעיון העסקים החברתיים הפועלים בתוך השוק החופשי. קונצ'רן המזון דנונה הוא אחד מאלה

שפועלים בשיתוף עם בנק גראמין, ושיתוף הפעולה הזה מוכיח שמעורבות חברתית לא עומדת בסתירה להצלחה כלכלית. עידן גרינבאום, עיתונאי ופרשן כלכלי שכתב את ההקדמה למהדורה העברית, ממליץ לכל אדם בישראל, ובעיקר למקבלי ההחלטות בתחומי הכלכלה, החברה והפוליטיקה, לקרוא את הספר הזה ולשאוב ממנו השראה.

לעומתיות: רישומים מתרבות הנגד של השמאל הפמיניסטי בישראל

חדוה ישכר

תל אביב: רסלינג, 2009. 194 עמודים

חדוה ישכר, עיתונאית ופעילה פמיניסטית, מספרת בספר את סיפורן של נשים פעילות פוליטיות בשמאל הישראלי. היא סוקרת את התהוותו של השמאל הפמיניסטי, החל בשנות ה-70 של המאה ה-20, ואת השינויים שהתחוללו בו בשנים האחרונות, ופורסת סיפורי התנגדות, מחאה וסירוב. היא מביאה את עיקרי הטקסט המכונן של וירגיניה וולף, בשלושה גיני, האומר כי שוחרת השלום, באשר היא, תסרב לכל השתבחות עצמית לאומנית ולא תיקח חלק בכל הפגנת תמיכה במלחמה. עליה להיעדר מכל תחרות או מפגן צבאי המזינים את התשוקה לכפות את הציוויליזציה "שלנו" על עם אחר ולשלוט בו. ישכר ערה לכך שהשיח של שמאל, פמיניזם ופעילות חברתית מתנהל כולו בשוליים הפוליטיים, ומבקשת לסייע באמצעות ספרה בבניית תנועת שמאל חדשה ורחבה.

הכפרים שישנם ואינם:

הכפרים הברואים הלא-מוכרים בנגב

חיה נח

חיפה: הוצאת פרדס, 2009. 204 עמודים

חיה נח היא פעילה חברתית בתחום הדו קיום והשוויון האזרחי בנגב, וספרה על הכפרים הלא מוכרים של הברואים מבוסס על מחקרה לשם עבודת המאסטר במחלקה לגיאוגרפיה באוניברסיטת בן גוריון. הספר מתאר את סכסוך הקרקעות בין מדינת ישראל לבין אזרחיה הברואים, כפי שהוא נחשף דרך סיפורם של שלושה כפרים לא מוכרים כאלה. המחברת מסתמכת על מסמכים משפטיים, מפות, תצלומי אוויר, קטעי עיתונות וריאיונות, כדי לחשוף את הכלים החוקתיים, המשפטיים והמינהליים שהמדינה משתמשת בהם לשלילת

זכויות הבדואים בקרקע שעליה חיו משך דורות. הספר נפתח במבוא המציג, בין היתר, גם את תולדותיהם של מאבקים ילידיים דומים בארצות הברית, באוסטרליה ובניו זילנד. יש בו פרק על אסטרטגיות ההתנגדות של הבדואים ופרק סיכום ובו הצעות לפתרון הסכסוך.

באות משתיקה: נשים, קיבוץ ושינוי חברתי

סילביה פוגל-ביזאוי (עורכת)

תל אביב: סדרת מגדרים, הוצאת הקיבוץ המאוחד ויד טבנקין. 2009. 329 עמודים

פרופ' פוגל-ביזאוי היא סוציולוגית פוליטית, מרצה במכללה למינהל ובמכללה האקדמית בבית ברל. היא ערכה אסופה בת 13 מאמרים, המנתחת מנקודת מבט מגדרית את תהליכי הסתגלותה של התנועה הקיבוצית לעידן השינויים האחרונים במבנה הקיבוץ. מטרת הספר להעמיק את הדיון במנגנוני הדרה והכלה מגדריים בקיבוץ. השער הראשון בספר מוקדש למאמרים על יסודותיו ההיסטוריים של הסדר המגדרי בקיבוץ, שהדיר נשים ממוקדי השליטה על משאבים של הקולקטיב. השער השני מתייחס לתהליך השינוי המתרחש בקיבוץ כיום. בשער השלישי מתואר תהליך השינוי החברתי בקולן של הנשים עצמן.

זה מטריד אותי: לחיות עם החוק למניעת הטרדה מינית

אורית קמיר

תל אביב: קו אדום, הוצאת הקיבוץ המאוחד. 2009. 338 עמודים

ד"ר אורית קמיר היא חוקרת ומרצה למשפט ולמגדר, שהשתתפה בניסוח החוק למניעת הטרדה מינית ומלווה אותו מאז חקיקתו במחקר, בכתיבה, בהרצאות ובשיח ציבורי. החוק נועד להנחות את הציבור הישראלי כיצד להתנהל כדי לכבד את הזולת בהקשר מיני. מטרת הספר היא להציג תשובות לשאלות אלה: מה אומר החוק למניעת הטרדה מינית ומה אומרות התקנות? מה מותר, מה אסור, למה ובאילו נסיבות? כיצד לנהוג כדי לא להטריד מינית? כיצד לנהוג אם הוטרדת מינית ומה לעשות כדי למזער את הנזק שנגרם לך? איך לנהוג כמעסיק שרוצה למנוע הטרדה מינית ולהימנע מתביעה משפטית? איך לנהוג אם עדים לתופעה שנראית כהטרדה מינית, ולא בטוחים שהיא אכן אסורה? מה לעשות כאשר חוששים מתלונת שווא שתוגש נגדך?

A generation of change, a lifetime of difference? Social policy in Britain since 1979

Martin Evans & Lewis Williams
Bristol: The Policy Press. 2009. 337 pages

אוונס וויליאמס, שני חוקרים מהמחלקה למדיניות חברתית באוניברסיטת אוקספורד, מביאים בספר סקירה של ההתפתחויות והשינויים במדיניות החברתית בבריטניה מאז 1979, והם משתמשים לשם כך בגישת מעגל החיים מההעריסה עד לקבר, כדי להביא את הדברים מנקודת המבט של חיי אדם. הספר מתמקד במספר תוכניות בעלות השפעה קריטית על מעגל החיים – החל באימהות וילדות, דרך הסיכונים בחיים המבוגרים וכלה בפרישה, הישרדות ומוות. בהמשך הם מפתחים פרופילים של שלוש משפחות היפותטיות – אחת משתכרת משכורת בינונית, לשנייה משכורת גבוהה, ולשלישית משכורת נמוכה. הם מתווים את מצבה של כל אחת מהמשפחות בשנים 1970, 1997 ו-2008. באמצעות הפרופילים הם דנים בשינוי המדיניות ומציעים תוכנות בנוגע לעתיד הנדרש.

Engaging the community in decision making: Case studies tracking participation, voice and influence

Roz Diane Lasker & John A. Guidry
Jefferson, North Carolina: McFarland & Co. 2009. 239 pages

זהו סיפורה של קבוצת פרויקט בשם Pathways to collaboration שפעלה במקומות שונים ומגוונים בארצות הברית במימונה של קרן קלוג. המטרה היתה ללמוד יותר מהשדה עצמו על דרכים מתאימות לשתף את הקהילה בקבלת החלטות. מוקד החקירה היה ללמוד כיצד לשתף קבוצות חברתיות מודרות במשך דורות, להבין מה מונע מהן להשתתף ומה יכול לתמוך בהשתתפותן. הספר פותח בפרק השואל: "האם אנחנו באמת עושים את מה שאנחנו רוצים לעשות?" בהמשך עשרה פרקים המביאים את עשרת סיפורי המקרה השונים. פרק מיוחד מסכם לקחים המשותפים לכלל המקרים הפרטיים המקומיים. לסיכום מאורגנות המסקנות מההתנסויות למודל שניתן ללמוד ממנו כיצד לשתף את הקהילה ולהביא לכך שהאנשים שיש לשתף אכן ישתתפו בקבלת ההחלטות הנוגעות לחייהם.

Here Comes Everybody: The power of organizing without organizations

Clay Shirky

New York: Penguin Books. 2008. 344 pages

קליי שירקי הוא מומחה לתקשורת אינטרנטית, מלמד, מייעץ וחוקר בתחום האינטרנט באוניברסיטת ניו יורק. בספר הוא מספק ליחידים ולקבוצות כלים לשיתוף פעולה ולהתארגנות גלובלית, המתאימים לעולם קטן מאי פעם. אם בעבר נשלטו כלים מתוחכמים של תקשורת בידי מדינות ומוסדות, היום הם נגישים לכול. האינטרנט והטלפון הנייד משנים את דרכי הפגישה, ההתכנסות והפעולה המשותפת של אנשים. לדעתו של המחבר זה שינוי מהפכני של תהליך השינוי עצמו, כי הוא משנה הן את יכולות השינוי והן את הפוטנציאל לשינוי חברתי: את מעשיהם של אנשים, את דרך עשייתם ואף אותם עצמם. הוא מתאר בין היתר פעילות משוכללת של קבוצות לעזרה עצמית, שאינן נשלטות עוד בידי סוכנויות ואנשי מקצוע, ומצביע על היבטים חיוביים ושלייליים של התופעה. הקבוצה יכולה לתקשר אינטנסיבית ובאופן יעיל בלי להתכנס, היא יכולה להשפיע עמוקות על חבריה וגם לשנות את סביבת הפעולה שלה או אף את המדיניות כלפיה.